

κτήρα — τα οποία προέκυπταν από τα ποιήματα που εξετάζονταν, και που μερικές φορές είχαν λυθεί πριν γραφτεί το σχόλιο, άλλες φορές λύνονται μέσα στο σχόλιο, και άλλες φορές ακόμη παραμένουν άλυτα.

Τα σχόλια που ανακοινώνονται εδώ είναι όλα ανέκδοτα και όλα γραμμένα στα ελληνικά. Πέρα από τα δυο αυτά κριτήρια, η επιλογή βασίζεται σε κριτήρια χρονολογικά και ειδολογικά, με σκοπό να δοθεί μια εικόνα όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένη του υλικού. Οι διαγραφές στα χειρόγραφα, που θα περιληφθούν κατά την έκδοση των κειμένων, παραλείπονται εδώ, και τα λάθη εκ παραδρομής διορθώνονται σιωπηρά.²⁶

II

Από τα σχόλια που αντιπροσωπεύουν το «φιλολογικό έλεγχο» των χρόνων 1903-04, θα διαβάσουμε δύο: στα ποιήματα «Τα Παράθυρα», και «Ένας γέρος».

«Τὰ Παράθυρα

Αί δυσκολίαι τῆς ζωῆς. Τὰ καημ[ένα] συμβεβηκότα κι αἱ συνήθειαι σχηματίζουν ἕνα σκότος ἠθικόν, (ταῖς σκοτειναῖς κάμαραις) τὸ ὁποῖον προ[σ]παθ[οῦμε] νὰ φωτίσουμε ἀναζητοῦντες αἷτια κι ἀρχάς (“τὰ παράθυρα”). Κι ἀποτυγχάνομεν διότι τὰ αἷτια μένουں κρυμμένα ἔνεκα τῆς παρελεύσεως πολλοῦ χρόνου καὶ τῆς μεσολαβῆσεως π[ο]λ[λῶν] περ[ι]στ[άσεων], αἱ δὲ ἀρχαὶ ἐφαρμοζόμεναι εἰς τὰ παρόντα πράγματα, εἰς τὰ παρελθόντα, κ’ εἰς τὰς ὑ[πο]σχέ[σεις] τὰς ὁπ[οί]ας τὰ παρόντα δημιουργοῦν διὰ τὸ μέλλον φαίνονται πότε ἀντιφατικαὶ καὶ πότε ἀκατάλληλοι. Κάποτε δὲ δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἶν[αι] κα[λύ]τερο ὅτι ἢ ἔρευνα κυρίως ἢ περὶ τὰ αἷτια μένει ἀνεπιτυχῆς διότι ἐπιτυχάνουσα ἤθελεν ἴσως δεῖξει πλεῖστα σφάλματα καὶ πλ[ε]ίστη], ἀναγκαστικῆν, ἀλλ’ ἀνυπόφορον, ἐν τῷ μεγάλῳ φωτί, ἀσημίαν κι ἀπρέπειαν».²⁷

· **Ένας γέρος.** Το σχόλιο αυτό διαφέρει από το προηγούμενο σχόλιο, αλλά και από όλα τα υπόλοιπα σχόλια, με το να ασχολείται πολύ περισσότερο με το θέμα του ποιήματος — το θέμα της γηρατειάς — παρά με το ίδιο το ποίημα. Είναι και το εκτενέστερο σχόλιο που έχουμε. Αποτελείται από εννιά συνολικώς φύλλα, των οποίων προηγείται μικρό χαρτί που περιέχει το εξής σημείωμα στα αγγλικά:

«T[he] Po[em] “1 Γέρ[ος]” qui[ckly] set[tled].

These pos[itions] are merely k[e]p[t] as rec[ords].

Dec[ember] 1903

Ἐκεῖνος ὁ μουσικὸς τοῦ Λυκείου σὰν παίζει μὲς στὴν βροχὴ μουσικὴ καὶ τὸν κοροϊδεύουν.

Οἱ πτωχοὶ γέροι σταις ἐργασίαις ποὺ αἰσθάνονται ποὺ τοὺς πρέπει στὴν ἡλικία τους σέβας, καὶ μὲς στὴν βία τῆς δουλειᾶς βρίσκουν ἓνα τρατάρισμα, ὄχι ἐξευτελιστικὸ γιὰ 1 νέο παιδί, ἀλλὰ galling στὸν γέρο.

“Καταφρόνεια” σὰν ἔχουν καμμία ἐπιθυμία καὶ θέλουν νὰ τὴν ἐκπληρώσουν κάνοντας τοὺς πιὸ νέους καὶ δὲν τὸ κατορθώνουν, μοιάζουν σὰν νὰ βάζουν μάσκα κ’ ἐξευτελίζονται.

Ὁ Σαλ[...] ὁ Β[...]

Στὸ καφενεῖον ἀπ’ ὄλους ποὺ μπαίνουν ἓναν γέρο μήτε ση-
[ασία] — κι ἄς ντύθηκε καὶ καλὰ.

Ἐχει νὰ σηκώνει π[ο]λ[λ]ές περ[ι]φρ[ο]νήσεις καὶ δυσκολίας ἔνεκα τοῦ helplessness του, ἐκεῖ ποὺ ἓνας νέος τὰ παραιτᾷ ὅλα καὶ βρίσκει δουλειὰ κι εἶναι ἀνεξάρτητος. Ἀκόμη καὶ εὐπορος σὰν εἶναι, πρέπει νὰ σηκώνει “dispetto” γιὰτὴν ἡ ἀδυναμία του τὸν κάνει “dependent”.

Φαντάσου τὸν Γέρο γέρο καὶ dependent σὲ καμιά νύφη ἢ σὲ κανένα φίλο. Καὶ πόσο καλύτερον ὅσον πτωχός κι ἂν ἦτο, νέος καὶ δυνατός, νὰ τὰ βράση ὅλα καὶ ὅπως ὅπως νὰ ἐργάζεται.

Ὁ νέος μὲς σταις περ[ι]φρ[ο]νήσεις ἔχει μία ἐλπίδα ποὺ ἐπὶ τέλους θὰ λυτρωθῆ ποὺ ἐὰν σταθοῦν εὐνοϊκαὶ αἱ περιρ[ι]στ[ά]σεις μπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς λύτρωσιν. Ἀλλὰ ὁ γέρος δὲν ἔχει αὐτὴν τὴν πόρτα ἀνοικτὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ὑπομένῃ πιὸ ταπεινά, γιὰ νὰ μὴν τύχῃ κιόλας μὲ ἀντιρ[ι]στ[ά]σιν καὶ χειροτερέψῃ τὰ πράγματα καὶ γίνῃ χειρότερη ἢ περιρ[ι]φρ[ο]νήσεις.

Πρὸ πάντων, τὸ ἐπαναλαμβάνω, ὅταν — ὡς ἐξ ἀποτυχίας ἐν τῇ ζωῇ — κάνει δουλειᾶς ποὺ πᾶνε στοὺς νέους, ἀλλὰ εἶναι baroques καὶ grotesques κι ἐξευτελιστικαὶς στοὺς γέρους.

Τὸ γεροντάκι στὴν Μπάνκ Ὅττιομάν ὑπὸ τὸν νέο Κρί[...] ποὺ θὰ τὸν ὀρμηγεύει ὁ Κρί[...], κι αὐτὸς θὰ ὑπακούῃ γελοῖα.

Ἐνας νέος στὸ κρεβάτι μὲ ἓνα νέο ὄρατο, ἀλλὰ τί ἀηδὲς ἓνας γέρος. Ὡστε σὰν φ[...] ἐραστὴ αἰσθάνεται τί γελοῖος. Ὅα μ[...] στὸ κρεβάτι μ’ 1 νέο. Νὰ καταφρόνεια.

Οἱ πτωχοὶ γέροι σὲ κάτι δουλειᾶς σὰν μικρομεσῆται, σὰν τοὺς κοροϊδεύουν τὰ παιδάρια καὶ κάνουν δουλειᾶς καὶ λένε λόγια ποὺ πᾶνε στοὺς νέους ἀλλὰ εἶναι baroques στοὺς γέρους καὶ ἀκόμη καὶ σὰν εἶναι dignified, γιὰ νὰ μὴ γίνουν φορτικοὶ δίδουν

θάρρος σὰ παιδάρια, κι ἔπειτα τοὺς καίει τὸ rid[icule] των — σὰν τὸν Παρ[...] σὰν τὸν ἔλεγ[αν] ἀχρειότητες.

2ο μέρος:

Ἐρωτικὰ λόγ[ια] (σὲ ἀγ[όρια], ἂν θέλει) δὲν μπορεῖ νὰ λέη. Γιατὶ ἀκόμη κι ἂν ὑποτεθῆ ὅτι δὲν ἦτο (ἐνῶ ἐνόμ[ιζε] ὅτι ἦ[το]) ἔμορ[φος] νέ[ος], κάποτε νέ[ος] ἄσχημος] (ἐκτὸς ἐὰν ἦν[αι] ὄλ[ως] διόλου ἐκτρωματικὸς) εἴμπορεῖ νὰ ἀρ[έσει], ἀλλ' ὄχι γέρ[ος] ἄσχη[μος].

Ἄν ἦν[αι] κωφὸς ἢ κωφίζων, τὸν εἶν[αι] δύσκολος ὁ λόγ[ος], ὅσο κι ἂν ξέρη νὰ μιλ[εῖ] κα[λά].

Μερ[ικὰ] θέματα πάει νὰ τὰ μιλ[οῦν] οἱ νέ[οι], καὶ δὲν π[άει] οἱ γέρ[οι]. Ἴσως εἶν[αι] τὸ πρ[άγμα] καὶ βίτσε βέρσα, ἀλλὰ εἶν[αι] φυσ[ικὸ] νὰ συλλογ[ίζεται] ὁ γέρ[ος] — ὁ ὀπ[οῖος] τέλ[ος] δὲν εἶν[αι] φε[...] — ἐκεῖνα ποὺ τὸν λείπουν. Ἐξ ἄλλου θὰ ἦν[αι] περισσότερα, Ἴσως τὰ θέματα ποὺ μιλεῖ ὁ νέ[ος], γιατί ὀμ[ιλεῖ] καὶ μὲ τὸ κῦρος ἀ[ν]θρ[ώπου] ποὺ στὴν ἀν[άγκη] εἴμπορεῖ νὰ ἀπ[ο]δ[εῖξη] τὰ λόγ[ια] του δι' ἔργ[ου]. Κ' ἐκεῖνο ποὺ χάσαμε ἀγ[απώντας] ἐνῶ ὁ νέ[ος] ποτέ, π[οτέ] δὲν τὸν περνᾷ ἀπ' τὸν νοῦ ἢ ἐπιθυμία νὰ μιλ[ήση] γιὰ θέματα ποὺ ταιριάζουν στὸν γέρο· μηδὲ φαντ[άζεται] τί εἶν[αι].

Κάποτε θὰ θέλῃ νὰ πάη νὰ βρῆ μέρ[ος] νὰ πῆ τὴν ἀγανάκτησί του ἢ τὴν πεποιθησί του ἐπὶ κοινῶν πρ[αγμάτων] ἀλλὰ ἢ ἀσθ[ένεια] τοῦ γήρ[ατος] τὸν ἐμποδίζει, ἄλλοτε, σὰν ἢ ὑγεία του τὸν ἐπιτρέπει νὰ πάη, ξέρεῖ ὅτι οἱ δρῶντες εἶν[αι] ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νέ[οι] ἢ μεσόκοποι μὲ τοὺς ὀπ[οῖους] δὲν μπορεῖ νὰ συγχρωτισθῆ εὐκόλα, καὶ τοὺς ὀποίους δὲν συχνάζει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συχναζέη κ' ἔτσι δὲν εἶναι εἰς θέσ[ιν] νὰ γνωρίζη ὄχι πλέον τὸ τί θὰ τοὺς πῆ, ἀλλὰ τὸ ἐπίσης οὐσιῶδες, πῶς πρ[έπει] νὰ τὸ πῆ διὰ νὰ καταλάβουν ἢ διὰ νὰ τοὺς γίνῃ ἀρεστὸν καὶ καταληπτόν.

Ὁ νέ[ος], ἀδικ[οῦμενος] ἢ πιεζόμενος, λέγ[ει] λόγ[ια] καὶ φοβερίζει πρ[άγματα] τὰ ὀπ[οῖα] συχνὰ δὲν σκοπεύη διόλου νὰ ἐκτελ[έση], ἀλλὰ τὰ ὀπ[οῖα] λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, κι οὕτω ἱκανοποιεῖται, διότι τέλ[ος] εἶν[αι] λόγ[ια] καὶ πρ[άγματα] δυν[ατὰ] καὶ πιθ[ανὰ] ἐκτελέσεως. Ἐνῶ ὁ γέρ[ος], τοῦ ὀπ[οῖου] ἢ ἀδυν[αμία] εἶν[αι] γν[ωστή], στερ[εῖται] αὐτῆς τῆς οὐσιώδους, τῆς οὐσιωδεστάτης ἱκ[ανο]ποι[ήσεως] διὰ λόγ[ων].

Υ.Γ. Καὶ 40 χρ[όνων] μπορεῖ ἂν ἦν[αι] εὐμορφος, καὶ διατηρημένος ποὺ νὰ μοιάζει περίπου 10 χρ[όνια] πιὸ νέ[ος] σὰν κ' ἐμένα, νέ[ος] νὰ παρουσιάζεται. Καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἡλ[ικία] εἶν[αι] λαμπρὰ μορφωμένος ὁ λόγος του.

ἢ στὰ 35, 29 νὰ μοιάζει

Ἐπειτα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς φόρμας ὁ λόγ[ος] τοῦ νέου (κι ἐκεῖ-
νου τοῦ [παραπάνω] κάξου) εἶναι πιὸ εὐμορφος ἀπὸ τοῦ γέρου. 99%
ὁ λόγ[ος] τοῦ γέρου ἔχει ἓνα "ring" pedantic ἢ doctrinaire, τουλάχισ-
τον fatherly —.

Ἐνα ἄλλο πρ[άγμα] ποὺ τὸν ἐμποδίζει νὰ ὀμιλῇ χαρίεντα κι
ὡς θέλει εἶν[αι] ἴσως καὶ τὸ σέβας ποὺ ξέρει ποὺ ἔχουν γιὰ αὐτὸν
οἱ νεώτεροι ποὺ τὸν ἀκοῦν, τὰ égards μὲ τὰ ὀπ[οῖα] τὸν ἀντιτείνουν,
κ' οἱ περισσότεροι ποὺ τὸν ἀκοῦν εἶν[αι] λογ[ικῶς] νεώτεροί του». ²⁸

Στην περίοδο 1903-1911 τοποθετεῖται χρονολογικά το σχόλιο στο ποί-
ημα «Μονοτονία», ἓνα ἀπὸ τα σχόλια που ἀρχίζουν με τὴ φράση «Ἡ θέσις
εἶναι...». Εἰς τὸ ποιητὴς ἀσχολεῖται κυρίως με τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας
καὶ τῆς εὐκρίνειας στὴν τέχνη — πρόβλημα που τὸν ἀπασχολοῦσε ἀπὸ
τὸ 1902 τουλάχιστον, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἓνα ἀνέκδοτο σημεῖωμα, καὶ
που ἀποτελέσει κεντρικὸ θέμα τῆς λεγόμενης «Ποιητικῆς»:

«Ἡ θέσις εἶν[αι] αὐτή.

Ἐπειδὴ κατ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ μ[ῆνες] ἢ ζῶη ἢ δ[ικὴ] μου εἶν[αι]
ζ[ωὴ] π[ο]λ[λ]ῶν ἀπροόπτων δυσαρέστων καὶ μεταβολῶν, δὲν πάει νὰ
πεῖ τίποτε, φε[...], ἐναντίον τοῦ ποιήματος].

Εἰς ἄλλας περιόδους τῆς ζ[ωῆς] μου ἐγνώρισαν τὴν μονο-
τονίαν αὐτήν.

Ἐχω ἀπ[ο]δ[είξει] ὅτι τὴν ἐγνώρισαν ἄλλοι.

Τὸ ποίημα ἔχει τὴν ἀλ[ή]θ[ει]άν του.

Σὲ π[ο]λ[λ]οὺς δὲ περιόδους ἀπροόπτων δυσαρέστων καὶ πικρῶν
μεταβολῶν ἀκολουθεῖται ἀπὸ περιόδους μονοτονίας βαθ[ε]ίας ὡς
αὐτὴν ποὺ περιγ[ρά]φω. Μάλιστα εἶν[αι] συνήθως τὸ φυσικόν τῆς
καὶ β[α]ρ[ύ] ἐπακολούθημα.

Τὸ ποίημα δὲν π[ρα]γματεύεται π[ε]ρ[ι]όδους βίου ὀλοκλήρου,
ἀλλὰ π[ρα]γματεύεται περιόδους ἐν τῷ βίῳ». ²⁹

Ἐνα ἄλλο σχόλιο τῆς ὁμάδας «Ἡ θέσις εἶναι...» ἀναφέρεται στο
«Ἡ Συνοδεία τοῦ Διονύσου», ἀλλὰ σε προγενέστερη μορφή τοῦ ποιήματος.
Τὸ τελευταῖο το συμπεραίνω ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐπίθετο «στιλπνός»,
καθὼς καὶ τὸ ρῆμα «επεργάζομαι», με τα οποία ὁ Καβάφης ἀσχολεῖται στο
σχόλιο, δὲν ἀπαντοῦν στὴν οριστικὴ μορφή που δημοσιεύθηκε στὸ
1907. Μάλιστα, βγαίνει καθαρά ἀπὸ τὸ κείμενο ὅτι πρόκειται γιὰ προβλή-
ματα, ιστορικοῦ καὶ γλωσσικοῦ χαρακτήρα, που ἀπασχόλησαν τὸν ποιητὴ
σε ἐνδιάμεσο στάδιο κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ποιήματος — ἐπομένως

οριστικὴ
μορφή
1924
επεργάζομαι
ἐπιφύλαξη